

Александар И. Матковић^[1]

Институт економских наука
Београд (Србија)

УДК 323.1:141.82

141.82 Маркс К.

141.82 Енгелс Ф.

Прегледни научни рад

Примљен: 24.02.2023.

Прихваћен: 29.03.2023.

doi: 10.5937/napredak4-43050

Комунистички манифест и отаџбина: развој националног питања код младог Маркса

Сажетак: Недавно је неопажено прошла 175. годишњица од издавања *Комунистичког манифеста*. У намери да се годишњици допринесе у духу научне расправе, овај чланак зачиње једну заборављену тему – Марксово разматрање национализма и националних борби. Аутор кроз анализу *Манифеста* те Марксових и Енгелсових политичких чланака представља нове елементе теорије нације код Маркса која је почивала на разлици између прогресивних и регресивних борби: оних које су водиле ка све већој демократизацији друштва укључивањем пролетаријата и оних које су се томе противиле. На крају се износи критика младог Маркса, али и оцртава допринос који он може да пружи данас.

Кључне речи: Енгелс, Комунистички манифест, Маркс, нација, националне борбе, отаџбина

УВОД

Данас, на 175. годишњицу *Комунистичког манифеста*, његов значај је очигледан. Издат је 21. фебруара 1848, уочи низа побуна широм Европе које су биле највише усмерене ка укидању феудализма – последње заиста међународне борбе у којој је учествовала читава Европа и у којој је било нормално да народ једне земље одлази у другу

земљу да би се борио против „старог режима“. Док је његов утицај на ове побуне био мали с обзиром на датум издавања, *Манифест* је ипак постао један од првих програмских докумената комунистичког покрета – Савеза комуниста, претходно Савеза праведних – и тиме један од најважнијих политичких докумената у историји.^[2]

Комунистички манифест није био први памфлет у којем се заговарало бескласно друштво

[1] salematkovic@gmail.com

[2] У Србији је по први пут преведен у листу *Панчевац*, где је у оквиру ових новина излазио у наставцима од 1871. године, још у време живота Карла Маркса (који је тада имао 51. годину). Њега је, према једном тумачењу, превео Владимир Љотић, српски конзул у Солуну близак династији Карађорђевића, отац Димитрија Љотића, и један од иницијатора Уједињене омладине српске. Према другој, то је учинио Светозар Марковић, који свој превод није потписао због судских процеса који су тада вођени против њега (в. Trkulja, 2018, str. 631).

у Европи^[3], нити први текст у којем су се наглашавали савремени социјални проблеми на немачком тлу^[4], нити чак први покушај комуниста да напишу нешто слично.^[5] Упркос томе, Марксов и Енгелсов (Friedrich Engels) манифест био је ипак први паневропски памфлет којим се наглашавала новина радничког покрета као производа крупне индустрије који на уму има посебно место у одлучивању о будућности целокупног друштва, за разлику од осталих класа, које развој те индустрије дезинтегрише. Управо ће овај процес, који је у тадашњој разједињеној Немачкој у историјском смислу тек настајао кроз друштвене промене, бити оно што ће тада младог новинара Карла Маркса натерати да се окрене комунизму, који је све до 1842. чак и отворено нападао.^[6]

Стога у оквиру *Манифеста* класни сукоб између пролетаријата – развлашћеног дела рад-

ништва без контроле над средствима за производњу – и буржоазије заузима централно место. Ово је потом отворило питање односа између класе и нације које је, као што ћемо видети, окупирало како пропоненте, тако и критичаре Маркса и марксизма од тада до данас. Једно од кључних питања у том погледу јесте однос између „народних“ и међународних борби.

Иако се не би могло рећи да код Маркса постоји „скривени кључ“ или нешто попут теорије нације,^[7] теза овог рада је да се у његовим и Енгелсовим списима ипак могу пронаћи неки критеријуми када је реч о томе коју националну борбу треба подржати, те да ти критеријуми потичу из *Комунистичког манифеста*. Да није њих, не бисмо могли разумети ни Марксове политичке ставове нити остале његове текстове који су данас постали доступни. Примера ради,

[3] Важно је овде поменути Краковску револуцију и Краковски манифест. И побуна сељака и Краковски манифест претходили су две године паневропским револуцијама 1848, а тиме и *Комунистичком манифесту*.

[4] Примера ради, међу првима је био *Хесијски курир* (*Der Hessische Landbote*), који је 13 година пре *Комунистичког манифеста* саставио немачки књижевник Георг Бихнер (Georg Büchner) и у којем је позивао сељаке из области Рајне на социјалну револуцију против аристократије.

[5] Претходили су му *Исјавесћи комунистичке вере* и потом *Принципи комунизма* (*Grundsätze des Kommunismus*), Енгелсова претеча *Манифеста* која се и даље играла са хришћанским облицима излагања, у форми катехезе од 25 питања и одговора.

[6] О Марковом раном обрту ка комунизму (в. „Новинар Карл Маркс“, Matković, 2022. и „Марксови погледи на новинарство и слободу штампе“, Jevtović, 2019).

[7] Ово није самоочигледан став. Неки, попут Мајкла Дејвиса, виде „Маркову теорију нације“ у одређеним Марковим радовима попут *18. примера Наполеона Бонапарте*, делу које он сматра „*Grundrisse* политичке теорије“. Одавде се јесу развијале даље анализе, почевши од Енгелсовог описа Бизмарковог (Otto Von Bismarck) Рајха или дела Августа Талхајмера (August Thalheimer), који је на основу Марковог *18. примера* по принципу аналогije разрадио теорије бонапартизма које су представљале основ за неке од првих анализа фашизма; Лењин је помоћу овог дела анализирао Керенскијев режим (Alexander Kerensky), Троцки (Lav Davidovič Trocki) Фон Папен (Franz von Papen) итд. Међутим, код самог Маркса *18. пример* спада у његове историјске анализе и није никада јасно направљен мост према његовим другима делима из области критике политичке економије, коју је сматрао својом главном заоставштином. Иако то не значи да не постоје одређене везе између те две области код Маркса, тешко би било говорити о обухватној „теорији национализма“. Намера овог текста је да употпуни тај јаз.

то да се Маркс залагао против Луја Наполеона Бонапарте (Louis-Napoléon Bonaparte), једног од првих „савремених“ националиста, опште је познато. Да није имао претходно дефинисане критеријуме, Маркс не би никада писао против Наполеона, који је освојио власт у Француској једва нешто више од пола године након публикавања *Манифеста*. С друге стране, Маркс је подржавао аустријску империју у дотичном рату против Француске.^[8] С треће стране, у домаћем контексту свакако је позната Марксова подршка мађарском револуционару Лајошу Кошуту (Lajos Kossuth) против истих тих аустроугарских власти. Таквих примера где је нејасно како се и зашто мењају Марксови ставови о ратовима и националним борбама има много.

Ту се јавља други поменути проблем, који додатно погоршава ситуацију, а то је да је део Марксових текстова који се баве националним питањима наменски изостављен из његових сабраних дела. У принципу, Марксови текстови из периода критике руског апсолутизма нису се после ни објављивали због совјетске Русије (и код нас се, по правилу, не наводе и не истражују), а то је важило све до 1986. и појаве енглеских *Marx/Engels Collected Works* (MECW). До тада су једина битна издања била изложена обиљу критике Совјетског Савеза на почетку хладног рата. Исто је било и са Марксовим текстовима о Пољској, од којих су се дистанцирали прво Роза Луксембург (Rosa Luxemburg), па онда Стаљин, због партиције Пољске и пакта са Хитлером (Adolf Hitler).

Стога је управо из наведених разлога битно расправљати о тој теми данас, када је могуће доћи до текстова и саставити критеријуме на основу којих је Маркс подржавао одређене националне покрете, а друге није. Уколико се то не учини, неће се никада разјаснити Марксови ставови – па ни њихове данашње интерпретације.

ШТА ЈЕ ОТАЏБИНА У МАНИФЕСТУ?

Да бисмо објаснили основне појмове, треба најпре да се запитамо шта значи отаџбина о којој је реч у *Манифесту*. Најпре, корени једне од најчувенијих реченица из *Комунистичког манифеста* – оне да радници немају своју отаџбину – има дугу историју, чију генезу треба поменути да бисмо је разумели. Инспирација за Карла Маркса приликом писања ове реченице заправо је опште место француског просветитељства. Зато прочитајмо најпре следеће редове:

„Шта је, стога, отаџбина? Није ли она, случајно, добар плац чији власник, удобно смештен у добро одржаваној кући, може да каже: 'Ово поље, које ја обређујем, ова кућа, коју сам ја изградио, припадају мени; живим под заштитом закона, које ниједан тиранин не може да прекрши.' Када се они који поседују куће и плацеве, попут мене, састану ради својих заједничких интереса, онда мој глас важи у њиховој скупштини; ја сам део целине, део

[8] Штавише, Маркс је у своје време чак сматран и аустријским шпијуном, када га је Карл Фогт (Karl Vogt) због ове подршке Аустрији јавно оптужио, а Маркс је заузврат написао и издао читаву књигу о Фогтовим тајним конекцијама са Лујом Наполеоном у Француској, за које се после испоставило да су биле тачне.

заједнице, део суверенитета: то је моја отаџбина^[9] (Voltaire, 1885, str. 182).

Овако је године 1764. у свом Филозофском речнику Волтер (François-Marie Arouet Voltaire) писао о полемичкој употреби „отаџбине“, постављајући питање о односу отаџбине и приватног власништва. Међутим, Волтер није био једини француски просветитељ који је то учинио. Сличне изјаве давао је и Жан Пол Марат (Jean-Paul Marat), његов савременик, журналиста, касније близак Јакобинцима. У свом *Offrande à la patrie* Марат је критиковао краља и његово превелико бављење сопственим финансијама, а запостављање потреба „народа“. Пред Француску револуцију у свом памфлету о трећем сталежу („Qu'est-ce que le Tiers-État?“) слично пише и свештеник Емануел Жозеф Сије (Emmanuel Joseph Sieyès), који сматра да је нација искључиво трећи сталеж који ради и представља 98% Француза, па му за политички легитимитет у Скупштини нису потребни ни аристократија нити свештенство (друга два сталежа), што је довело до укидања аристократских привилегија и феудалних права.^[10] Друкчије речено, идеја да радници немају отаџбину има предисторију у француском просветитељству.

У немачком контексту, међутим, ствари су изгледале помало другачије. Имајмо на уму да

је Немачка као држава настала тек 1866. године. У тренутку када су Маркс и Енгелс писали *Манифести*, на тлу данашње Немачке постојало је 39 независних државица, које су настале после распада Светог римског царства, са нешто мало текстилне индустрије и потом производње локомотива. Ове индустрије биле су директно изложене британској конкуренцији након укидања Наполеоновог ембарга против Велике Британије, што је потпомогло ширење капитализма на немачке државице.^[11] Штавише, социјална држава, у којој би пролетаријат имао пензије, здравствено осигурање и сличне облике социјалне заштите, није настала све до доба Бизмарка. Рећи да радници немају отаџбину у овом контексту значило је истаћи да не учествују у својој „отаџбини“ на исти начин на који је то могла виша класа велепоседника – у смислу да је дословно поседују. Да парафразирамо Волтера, у Немачкој, где нема ни савремене државе, отаџбину поседују велепоседници и буржуји. Као и у Француској, они који су заговарали укључивање пролетаријата у друштво – односно друштвену демократију, социјалну демократију, попут Маркса и Енгелса – наглашавали су дословну раздвојеност радног народа од „отаџбине“. Према Ерики Бенер (Erica Benner), ауторки познате студије о марксизму и национализму, израз „das Vaterland“ (отаџбина) имао је из тих разлога изузетно јак политички набој.

[9] Превод са француског А. М.

[10] Сије је ово објавио на позив министра финансија Француске Жака Некера (Jacques Necker), који је позвао писце да пошаљу своје предлоге о организацији Скупштине сталежа, непосредно пред избијање Француске револуције.

[11] Након Наполеонових ратова и укидања његовог континенталног ембарга против Британске империје, трговина је поново успостављена и немачке државице биле су изложене директној конкуренцији британске индустрије.

Међутим, он је имао још један слој значења због којег су га поборници друштвене демократије нападали, а то је да се реторички пре свега употребљавао у прилог традиционалној држави и националном романтизму „етничке нације“, *управо ради одбране од демократијизације друштва* (Benner, 2018, str. 54). Маркс и Енгелс су се стога врло јасно изражавали управо у овом контексту. Јер, они нису напросто рекли да радници немају своју *државу*, да немају своју *нацију*, да немају своју *домовину* – која такође има емотивну конотацију у немачком („Heimat“). Нису рекли ништа од тога. Напротив, у традицији која је овде оцртана, они говоре да радници немају *управо отаџбину*. И то није случајно. Уколико се узме у обзир да је предмет критике *Комунистичког манифеста* била конзервативна буржоазија која је развлашћивала сопствену нацију док је пласирала идеје о отаџбини, јасно је зашто су и Маркс и Енгелс критиковали идеју отаџбине која је у том контексту сведена на романтичну паролу без дубље везе са стварним стањем у друштву у којем је пролетаријат искључен из отаџбине. Тек је са овом историјом на уму могуће контекстуализовати и чувену Маркову и Енгелсову изјаву из *Комунистичког манифеста*, коју овде преносимо у целости:

„Комунистима је, даље, пребачено да хоће да укину отаџбину, народност. Радници немају отаџбину. Њима се не може узети оно што немају. Али како пролетеријат прво мора да освоји политичку власт, да се подигне до националне класе, да се сам конституише као нација, то је и он још националан, мада никако у смислу буржоазије“ (Marks & Engels, 1945, str. 50).

Управо је од тумачења ове реченице зависило и поимање националних борби како код Маркса, тако и након њега.

ТУМАЧЕЊЕ МАНИФЕСТА: О РАЗЛИЦИ ИЗМЕЂУ НАЦИЈЕ И ОТАЏБИНЕ

Комунистички манифест, писан у Белгији, издат у Енглеској (и то преко Комунистичког удружења за образовање радника / Communistischer Arbeiterbildungsverein, Liverpool Street 46), дело немачких изгнаника Маркса и Енгелса, тежио је ка међународној визури. Међутим, као што смо нагласили, ова визура није никако у супротности са националним борбама. Напротив, *Манифест* и те како има шта да каже о *националним* борбама. Стога, други основни појам који би требало обрадити јесте појам *нације* у *Манифесту*. Најпре, у *Манифесту* се о нацијама озбиљно говори, и то увек у множини. Другим речима, нема никаквих „метафизичких“ изјава о томе шта је *суштина* нације. Према Роману Росдолском (Roman Rosdolski):

„Као што је познато, термини 'нација' и 'националност' нису се свуда користили у истом смислу. Док се нпр. у Енглеској и Француској под 'нацијом' обично подразумева стањивност неке државе, а реч 'националност' или служи као синоним за припадност држави или означава етничко-језичку заједницу (народ), код нас (у Немачкој) оба се израза углавном односе пре свега на етничко-језичке заједнице“ (Rosdolski, 2013).

Марк и Енгелс готово у потпуности следе – посебно у својим раним делима – немачку језичку употребу. Међутим, реч „нација“ углавном се односи на ове немачке и друге етничко-језичке заједнице, које су, без обзира на своје државно уређење, искусиле продор капитализма. Другим речима, Маркс и Енгелс у *Манифесту* конкретно мисле на савремене националне заједнице у оквиру којих је у савременом капитализму радничка класа, по правилу, ипак у потлаченом положају. У другом поглављу, „Пролетери и комунисти“, видимо да се о нацијама говори у историјском смислу, у смислу конкретно постојећих нација, с том идејом да више не постоји ниједна нација која би могла да избегне развој крупне индустрије и међународног капитализма. Не постоје „самодоволне“ нације, нити оне које производе само за себе. Иза тога се крије тема, која се у контексту *Манифеста* често запоставља, а то је тема глобализације, која се помиње у првој следећој реченици, после изјаве да радници немају отаџбине: „Национална одвајања и супротности народа све бурније ишчежавају с развитком буржоазије, са слободом трговине, светским тржиштем, једнообразношћу индустријске производње и животних односа који њој одговарају“ (Marks & Engels, 1945, str. 50). Рани капитализам 19. века који се све више глобализовао, чинио је изолованост било које нације све мање извесном. У време *Комунистичкој манифесту* то је омогућено укидањем Наполеоновог „континенталног ембарга“ у односу на Велику Британију. Штавише, управо

је ова рана капиталистичка глобализација била оно што је нације упућивало једну на другу на нов начин – кроз трговину и „буржујски начин производње“, према речима из *Манифеста*. Због међународне конкуренције све више земаља морало је да одговори сличним начином производње или да прихвати потлачен положај. Оно што *Манифест* констатује и што представља позадину Марксовог и Енгелсовог разумевања националних сукоба управо је њихова прожетост капиталистичким начинима производње и њиховом међусобном конкуренцијом на светском нивоу, што их тера на међународне сукобе, због чега је у *Манифесту* изражена нада да ће с падом овог начина производње пасти и међусобна мржња између народа. У том духу је разумљиво зашто су Маркс и Енгелс (Friedrich Engels) спадали у ред оних који су се противили, односно који су исмевали реакционарне варијанте национализма које желе да „врате точак историје“ тиме што ће емотивно бранити романтичарски замишљену „отаџбину“ (без социјалних сукоба који карактеришу капитализам). Зато Маркс и Енгелс одбацују све идеје преткапиталистичке отаџбине, које спотичу ширење друштвене демократије (у шта спадају и противници Француске револуције, попут Гетеа [Johann Wolfgang von Goethe] и Шилера [Friedrich Schiller]^[12]). Ту се убрајају и они који су заговарали „националне“ социјализме без међународне димензије, попут „наполеонског социјализма“ (израз Мајка Дејвиса), чија је ово била варијанта кроз покушај Наполеоновог нећака

[12] У *Манифесту* је од тога ушао и Гетеов појам светске књижевности, који се помиње у контексту „глобализације“, о чему се ретко када говори у контексту *Манифеста*, иако су његови преводи, поготово у току Октобарске револуције, и сами допринели светској књижевности

Луја Наполеона Бонапарте да примири ниже класе пред изборе. У то спада и Марксова критика „братских“ националиста у *Класним борбама у Француској*: „Ово идилично апстраховање класних супротности, ово сентиментално измирење противречних класних интереса, ово занесењачко уздизање изнад класне борбе, ово *fraternité* – било је права парола фебруарске револуције. [Као да је] само пуки неспоразум (*malentendu terrible*) поцепео друштво на класе“, каже Маркс (Marks, 1949, str. 129). Тим поводом су се Маркс и Енгелс разилазили и са својим саборцима, попут Луја Огиста Бланкија (Louis Auguste Blanqui), или Ђузепе Мацинија (Giuseppe Mazzini), који је био против комуниста, и то управо због, према Марксовом виђењу, реакционарног заговарања отаџбине. Врло је јасно да је код Маркса реч о подршци националним борбама тек онда када је реч о помагању пролетаријату да избије на положај вође нације.

ПРОЛЕТАРИЈАТ КАО НАЦИЈА

Вратимо се сада поново на цитат из *Манифестѿа*, али овог пута из угла реченице која следи после реченице о отаџбини. Она гласи: „Али како пролетаријат прво мора да освоји политичку власт, да се подигне до националне класе, да се сам конституише као нација, то је и он још националан, мада никако у смислу буржоазије“ (Marks & Engels, 1945, str. 50). У њему Маркс и Енгелс говоре о томе да нације могу да буду потпуно

различите од нација под капитализмом, односно од нација у којима се експлоатише пролетаријат. Другим речима, пролетаријат може да избије на чело нације, конституише се као нација и даље гради друштво. Уколико имамо на уму оно што је речено, биће разумљива идеја да се немачки пролетаријат „конституише као нација“ – у време када се управо конституисао као класа, и у време када се управо конституисала сама (немачка) нација.^[13] Ову реченицу су нпр. у супротном смислу читали (и кориговали) Кунов (Heinrich Cunow), Бернштајн (Leonard Bernstein), али и сам Лењин (Vladimir Iljič Uljanov Lenin). Опет, према Росдолском, док је у *Манифестѿу* пролетаријат „још увек националан“, чак и након освајања државне власти, код Лењина се „национално постојање“ радничке класе односи само на почетке радничког покрета, пре него што радничка класа достигне своју „зрелост“. Тек у развијеном капитализму, према Лењину, радници немају „отаџбину“! (Rosdolski, 2013).

Што је било лакше то понављати, теже је било објаснити ову наизглед једноставну реченицу и ускладити је са праксом социјалистичких (а касније и комунистичких) партија. Чинило се да ова пракса све више иде супротно од аутора *Манифестѿа*. Стога, да појаснимо, у *Манифестѿу* се пре свега мисли на класну борбу у оквиру граница државе, унутар које се пролетаријат и „конституише као нација“ различита од „буржујске“ нације, и у том смислу је он „и даље националан“. За Маркса би цепање на интернационализам и

[13] Према Мајку Дејвису, „ова нејасна формулација се после разјаснила у Келну и Лондону, где је Маркс заговарао идеју да је одбрамбени рат против Свете алијансе нужан корак кроз који ће француски пролетери и револуционарне демократе у Немачкој моћи да се надају освајању те 'власти,' уз сељаке и средње класе“ (Davis, 2018, str. 164).

национализам које се данас често помиње као његов став^[14] било бесмислено. Другим речима, „борба пролетаријата против буржоазије с почетка је национална по форми, иако није то по садржају“ (Marks & Engels, 1945, str. 43). До сада би требало да је јасно да нити је пролетаријат у *Манифесту* индиферентан према нацији, нити он извире из етничког фолклора нације, већ, као и код Волтера и француских просветитеља, нема „отаџбину“ у истом смислу у којем је има буржоазија XIX века. Он се бори не поред или мимо националне државе, већ се његове борбе одвијају унутар националне државе, да би избио на њено чело и тек одатле наставио међународну борбу.^[15] Исту ту реченицу Маркс ће поновити и у *Класним борбама у Француској од 1848–1850*. (Marks, 1949, str. 127–129). Опет, у *Манифесту*, он своју борбу не води успут, већ у име свега што му његова „отаџбина“ онемогућава – демократије, и то друштвене, у пуном смислу те речи.

На основу досадашње анализе види се да код Маркса и Енгелса не постоји доминантна

разлика када је реч о дистинкцији између нације и класе. Нације и класе се, као што је речено, код њих међусобно прожимају. Разлике које постоје тичу се тога да ли је нека национална борба уједно и борба за друштвену демократију – или није. Није било пресудно „аутоматско“ подржавање борбе наводно малих против великих народа, јер Маркс и Енгелс нису писали подједнако о свакој националној борби, већ о друштвеном значају националних борби. Пресудно је било то да ли је реч о демократским друштвеним покретима, те да ли је инфраструктура нације довољно развијена да ово политичко питање уопште буде битно и за остале нације.^[16] Другим речима, било је битно разликовати борбе које кроз демократију и социјалну трансформацију даље од капитализма воде ка народном ослобођењу, а потом и међународном, од оних који се таквим борбама противе. И, најкраће речено, пресудно је било то да ли је реч о прогресивним или реакционарним националним борбама. Енгелс је зато нападао буржујске националне покрете који

[14] С друге стране, занимљиво је да чак ни у текстовима који „бране“ Маркса и Енгелса од оваквих оптужби нема ни речи о Марксовим позитивним ставовима о прогресивним националним борбама. (Milošević, 2018). Штавише, они који помињу да „радници немају отаџбине“ чине то у оквиру једноставне дихотомије национално/интернационално (Kišjuhas, 2020). Овакве предрасуде, нажалост често са обе стране, спречавају да се обезбеди адекватна евалуација Марксових изјава о националним борбама. У најбољем случају, говори се о Марковој подршци „малим народима“ (Kalik, 2019) без дубље анализе. Стога је занимљиво да је готово из сваког угла, без обзира на то да ли је реч о ауторима левичарске или десничарске провенијенције и без обзира на то коју тачно „страну“ у дебати подржавају (да ли мисле да је Маркс био националиста или не), у већини случајева је очувана врло једноставна дихотомија између националног и интернационалног.

[15] Међурадничка конкуренција била је битно питање и на томе је у Марцово време радила и Интернационала, управо терајући буржоазију једне земље да се суочи са властитим радницима. *Манифест* је овде ограничен, јер на датом месту одговара на оптужбе да комунисти одбацују нацију.

[16] Примера ради, национално ослобођење јединог народа, пољског, који се помиње у *Комунистичком манифесту*, разуме се искључиво кроз призму аграрне револуције која би била предуслов за његову стварну, а не само политичку самосталност.

су се 1848. дигли само да би спровели сопствене „националне“ идеје. Из истих разлога су напали буржујски транснационализам и бранили социјални интернационализам.

ОСВРТ НА МАРКСОВЕ И ЕНГЕЛСОВЕ ПОЛИТИЧКЕ ЧЛАНКЕ

Уколико и даље постоји сумња да је Маркс на- просто био против нације, његови и Енгелсови даљи радови могу ту сумњу да отклоне без икаквих проблема. Наиме, разлику између прогресивних и регресивних борби, односно између оних који се борили да би зачели нову нацију и оних који се боре за идеологију која у реалности искључује део нације, Маркс ће применити у току својег даљег политичког рада. Штавише, као што је речено, одавде добијамо одговор на питање: Зашто је Маркс неке политичке борбе подржавао, а друге критиковао? У његовој пракси управо се тако прави разлика између подршке неких и критике других националиста. У наставку ћемо ову разлику у критеријумима које смо изнели у претходним одељцима проверити тако што ћемо је применити на Марксове и Енгелсове политичке списе.

Наиме, у Немачкој је избила велика дебата о рату у северној Италији. Енгелс пише анонимно објављени чланак „Po und Rhine“ („По и Рајна“) (Engels 1859), у којем опет подржава Аустрију; Маркс такође подржава Аустрију, „из националног угла, наравно“, о чему говори у писму Ласалу

(Ferdinand Lassalle) од 25. фебруара 1859. године (Marx & Engels, 1983, str. 391). Укратко, и Маркс и Енгелс су подржавали аустријски режим у борби против Наполеона. Маркс се надао револуционарном решењу у Немачкој које би се проширило на Италију (Sperber, 2014, str. 248). У то време, Маркс је и даље могао да рачуна на ову идеју, а оцењено је да би ово погодовало даљем развоју немачког пролетаријата, што је био један од кључних критеријума. Штавише, он није напуштен ни после Маркса. Напротив, на трагу социјалистичких идеја, питање развоја и ширења револуције једног пролетаријата на друге земље, било је очекивање које се у овом или оном облику појављивало у историји немачке социјалдемократије све до Првог и Другог светског рата^[17].

Но, уколико се вратимо на Маркса, разумећемо колико је дубок траг оставио овај критеријум. Претходно је означен пример подршке једној зарађеној страни услед очекивања да ће то имати последице по другу страну (Немачку) тако што ће омогућити прогресиван покрет. Могуће је отуда разумети и другу страну медаље, у складу са разликом коју смо назначили. То је Марксова критика Наполеона Бонапарте ван 18. *бримера*, односно критика Наполеоновог репресивног национализма због одсуства међународне димензије, чак и када је одевен у рухо социјалног мира. Ово је Маркс називао „империјалним социјализмом“ у тексту који анализира европске кризе и утицај француског *Crédit Mobilier* на финансијске спекулације после Бонапартиног пуча (Marx, 1856).

[17] Бољшевици су, пре победе немачких *Freikorps* јединица над немачким револуцијама после Првог светског рата, исто очекивали да ће се Октобарска револуција проширити на Немачку и спасти немачки пролетаријат. Идеја „социјализма у једној земљи“ постала је пракса тек после тога.

Ово је консеквентна критика с обзиром на то да су и Маркс и Енгелс посветили читаво треће поглавље *Манифеста* критици француског реакционарног, феудалног и „ситнобуржујског“ социјализма, који окупља народ у име реакционарних циљева ситне буржоазије, те „немачког“, конзервативног и потом утопијског социјализма. Неки од Марксових супарника у социјалистичком покрету, попут Луја Бланкија, ког Маркс исмева већ на почетку *18. примера*^[18], подржавали су Луја Бонапарту након што је објавио памфлет о „одумирању сиромаштва“ у његовом царству. Зато је из тог угла поменуто Марксова дистинкција била политички битна јер је указивала на алтернативни прилаз проблему.

Постоји још један пример, овог пута много ближи домаћем балканском контексту, у којем се критикују реакционарни национализми на данашњој периферији Европе. Наиме, Марксу и поготово Енгелсу, највећа претња за европске револуције нису биле ни Аустрија ни Отоманско царство, које, иако далеко од демократског, „за Маркса није представљало стварну претњу револуционарном покрету“ (Anderson, 2016, str. 45) у Европи, већ Русија и Руско царство. Није никаква тајна да су и Маркс и Енгелс сматрали Русију за најреакционарнију апсолутистичку силу. Познати су Енгелсова борба и ставови против панславизма, а Маркс је непријатељски став о Русији изнео у неколико текстова.^[19] Марксу је било јасно да

је развој радничког покрета немогућ под руским апсолутизмом те да би највероватније развој европског пролетаријата био угрожен уколико би се он проширио. С тим у вези, и Маркс и Енгелс били су против протектората јужних Словена под Русијом, укључујући и Србију (током историје рата на Криму, где је Русија извршила свој утицај). Зато у случају сукоба с мађарским револуционарима, Енгелс и он јасно подржавају мађарске револуционаре против српских односно хрватских контрареволуционарних струја које су стале у одбрану регресивних аустроугарских власти. Енгелс је иначе имао чешће расистичке испаде од Маркса (о чему је вредна студија поменутог Росдолског), те назива „гадом“ (Бана) Јелачића, ког је посебно критиковао јер је гушио револуције у Мађарској и Бечу, заједно са фелдмаршалима Радецким (Joseph Radetzky von Radetz), који је гушио побуне у Ломбардији и Италији, и Виндиш-Грецом (Alfred Candidus Ferdinand Fürst zu Windisch-Grätz), који је бомбардовао Праг. Разлог Енгелсове мржње било је прикључивање контра-револуционарној сили – одбрани Аустроугарске. Исто је важило и за оног ко је гушио побуну под вођством поменутог Лајоша Кошута, кога су и Маркс и Енгелс подржавали све док их није разочарала његова политичка активност после 1848. (Komlos, 1979, str. 64–75). У току мађарске побуне (и бомбардовања Новог Сада), његов покрет је насилно угушио српски генерал Стратимиро-

[18] У Марксовом уводу у *18. пример* Бланки је чак уврштен међу оне фарсичне особе која се појављују „први пут као трагедија, други пут као фарса“ („прво Робеспјер, па Бланки“).

[19] Поготово у текстовима против *Господина Фојџа* све до еманципације кметова под Александром II, тј. 1858. Поред *Фојџа*, у овај период спада и Марксова *Тајна дигломајска историја 18. века*.

вић.^[20] Зато, у контексту мађарске побуне, Енгелс критикује и Србе. Осим тога, Енгелс критикује панславизам. Он поставља питање шта уопште може, за разлику од индустријско-финансијских елемената који држе једну Аустрију, да уједини пансловенске покрете „осим апстрактног квалитета словенства“. Ово говори јер се боји „да би у пракси ресторација јужнословенске националности почела са најсуровијим испадима против аустријске и мађарске револуције, са првим повољним окретом ка руском цару“ (Engels, 1849).^[21] Ово је често доводило до тога да се тврди како „Маркс није волео Србе“, као ни Енгелс.^[22] То је ишло до тога да је понекад читав Марксов појмовни оквир објашњаван искључиво етничком мржњом, уз грубо искривљавање његових ставова о нацијама који су остали готово непознати широј па и стручној јавности.^[23]

Насупрот томе, могло би се рећи да је управо питање развоја социјализма у словенским земљама постало главна тачка којој се он вратио

пред крај живота и почео полако да мења неке од својих основних претпоставки. Тада је научио руски језик те се заинтересовао за облике заједничке својине код словенских народа (експлицитно се бавио руском комуном) (Subotić, 2017, str. 32). Парадоксално, управо је проучавање борби за друштвену демократију на примеру Русије, у условима када изостаје водећа улога пролетаријата, довело до тога да Маркс чак упозорава социјалисте да *не узму Кайиштал* који се у анализи бави западноевропским друштвима као шематски путоказ за развој социјализма. Он је, парадоксално, дошао у ситуацију да упозорава да не постоји „универзалан“ пут развоја ка комунизму, конкретно, противећи се ставу да је нужно проћи кроз капитализам из феудализма да би се организовала борба за комунизам. Говорио је, штавише, да би уништавање облика заједничке својине, које су заговарали „неки либерални (руски) економисти“ (Marx, 1877) донело руском народу само чисту пролетаризацију без бољих

[20] Овај град услед разарања није никада постао престоница будуће државе, што говори о озбиљности тадашње ситуације.

[21] Ову су ситуацију променили тек револуционарни југословенски комунисти доношењем одлуке да се југословенска држава настави на другачијим основама након распада Аустроугарске.

[22] Иако није реч ни о каквом новом феномену, о чему је и на нашим просторима било дискусије (Томашевић, 1998), заједно са обновљеним јавним интересовањем за марксизам након избијања светске кризе после 2008. године, оваква мишљења поново су почела да се појављују у јавном простору, под изговором да су Маркс и Енгелс били расисти или да су посебно мрзели Словене. То је фактички постало опште место и очито је како у научним часописима (Милошевић, 2019), дневним листовима (примера ради, често цитиран текст „Зашто Маркс и Енгелс нису волели Србе?“ Ивана Миладиновића) (Miladinović, 2015), па и у документарним филмовима, попут мишљења Џорџа Вотсона (George Watson), историчара са Универзитета у Кембриџу, који је чак тврдио да су Маркс и Енгелс заговарали истребљивање „примитивних народа“ у оквиру документарног филма *Совјетска историја* (*The Soviet History*) управо из 2008. године (Watson, 2012). О томе је потом вођена дискусија на сајту *Пешчаник* (Milošević, 2018).

[23] Један британски историчар је на помолу кризе 2008. покушао да шокира јавност тезом да је Маркс заговарао истребљење свих Словена (Watson, 2012), која је касније оборена (Milošević, 2018). Нажалост, оваква искривљења чист су доказ до које мере су Марксови ставови остали непознати.

услова за политички развој. Зато је Маркс написао два писма пред крај живота, једно чувено писмо руској револуционарки Вери Засулич (Вера Засулич) и друго упућено уредништву једног руског књижевног часописа, под интересантним називом „Отаџбински записи“ („Отечественные записки“). Оба писма Маркс је завршио изјавом да Русија не мора да прође пут који су пошле „капиталистичке нације“ и на крају говори против читања *Кайиџала* као универзалне теорије:

„Проучавајући сваку од ових еволуција посебно и затим их упоређујући, лако је пронаћи кључ за разумевање овог феномена; али до овог разумевања се никада не може доћи коришћењем универзалног главног кључа у виду неке опште историјско-филозофске теорије чија је највиша врлина у њеној надисторичности“ (Marx, 1877).

Штавише, исто би се могло рећи и за *Комунистички манифест*. У *Манифесту* предуслов за развој социјализма млади Маркс види у избијању пролетаријата на чело националне борбе у оквиру једне нације у жељу развоја капитализма. Ипак, тај предуслов је позни Маркс очигледно одбацио уколико је прогресивна борба за социјализам ипак присутна. Другим речима, стари Маркс упозоравао је против таквих шема. Напротив, он оставља могућност да развој социјализма у земљама ван Западне Европе буде различит од пута који су прешле капиталистичке нације и који је својствен њиховим условима.

ЗАКЉУЧАК

У раду смо пошли од анализе чувене реченице да „радници немају отаџбину“ да бисмо раз-

умели Марксове ставове из *Комунистичког манифеста*. Анализирани су појмови „отаџбина“ и „нација“, те њихове разлике на примеру *Манифеста* и потоњих, мало познатих политичких текстова. То је потврдило да код Маркса, у оба случаја, није на делу негација постојања нације, нити испразно подржавање било каквог интернационализма, нити постоји дихотомија националног и интернационалног, па ни националног и класног. Ни у једном од тих случајева Маркс није дао никакву таксономију „шта је примарно“ у односу на остале појмове. Штавише, у свим случајевима је реч о појмовима који се прожимају, а главни критеријум када је реч о томе да ли би неку националну борбу требало подржати у пракси био је одговор на питање: Да ли тај конкретан догађај подржава развој друштвене демократије у свету? Управо на основу одговора на ово питање у пракси је превађавало подржавање или критиковање одређених националних покрета. Чак ни на примеру Русије овај критеријум Маркс ни у једном тренутку није доводио у питање.

С друге стране, које су границе *Манифеста*? Прво, *Манифест* није *Кайиџал*. У *Манифесту* још нема битних разлика, попут разлике између рада и радне снаге која се појављује у *Кайиџалу*. Према Хобсбауму (Eric Hobsbawm), „Маркс је написао *Манифест* мање као марксистички економиста, а више као рикардијански комуниста“ (Merrick, 2015). У *Манифесту* нећемо наћи анализу робног облика иако је посвећен капиталистичким друштвима у целини, за разлику од *Кайиџала* код којег је има – али, који је, обрнуто, ипак посвећеној анализи економије једне земље, Енглеске. Иако је Маркс у предговору *Кайиџалу* нагласио да он није посвећен само *енглеским*

радницима, мада анализира Енглеску, пред крај живота упозоравао је на употребу *Кайиџала* као кључа за борбу у земљама ван Западне Европе. Тиме је постало очигледно да је појмовна разлика између прогресивних и регресивних борби за друштвену демократију која је била одлучујућа у пракси, а потиче од *Комунистичко*

манифеста, имала изненађујуће дуг теоријски живот, који никада није доведен у питање чак ни након самокритике после *Кайиџала*. Тиме је постало јасно да је Марксово наслеђе *Манифеста* и даље неизбежно у двоструком смислу: као заједничка сврха анализе из *Кайиџала* и његовог властитог политичког рада.

References / Литература

- Anderson, K. (2016). *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Benner, E. (2018). *Really Existing Nationalisms: A Post-communist View from Marx and Engels*. London: Verso.
- Davis, M. (2018). *Old Gods, New Enigmas: Marx's Lost Theory*. London: Verso.
- Engels, F. (1849). *The Magyar Struggle*. Available at: <https://marxists.architexturez.net/archive/marx/works/1849/01/13.htm>.
- Engels, F. (1859). *Po und Rhine*. Available at: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/po-rhine/index.htm>.
- Jevtović, Z. (2019). *Marx's view of journalism and freedom of press*. *Nacionalni interes*, 3,131-152.
<https://doi.org/10.22182/ni.3632019.6> [In Serbian]
- Kalik, M. (2019). The Meaning and Importance of Left-Oriented Patriotism – A Reply to Aleksandar Matković. *Novi plamen*. Available at: <https://www.noviplamen.net/glavna/smisao-i-znacaj-levicarskog-patriotizma-odgovor-aleksandru-matkovicu/>. [In Serbian]
- Kišjuhas, A. (2020). The Cocaine of Nationalism. *Danas*. Available at: <https://www.danas.rs/kolumna/aleksej-kisjuhas/kokain-nacionalizma/> [In Serbian]
- Komlos, J. (1979). Karl Marx and Friedrich Engels' Critique of Lajos Kossuth. *Austrian History Yearbook*, 15, 62–75. Available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/austrian-history-yearbook/article/abs/karl-marx-and-friedrich-engels-critique-of-lajos-kossuth/436ECCE446C1B87CF933689D5AE8DECD>.
- Marx, K. (1949). *The Class Struggles in France, 1848 to 1850*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marx, K., Engels, F. (1945). *The Communist Manifesto*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marx, K. (1877). Letters to the Editor of "Domestic Notes". Available at: <https://fil.wikireading.ru/31297>. [In Russian]
- Marx, K., Engels, F. (1983). *Collected Works 1856-1859*, Vol. 40. London: International Publishers.
- Marx, K. (1856). *The Economic Crisis in Europe*. Available at: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1856/10/09.htm>.
- Matković, A. (2022). Karl Marx the Journalist. *Peščanik*. Available at: <https://pescanik.net/novinar-karl-marks/> [In Serbian]
- Merrick, J. (2015). *Eric Hobsbawm's Introduction to the 2012 Edition of Marx & Engels 'The Communist Manifesto'*. Available at: <https://www.versobooks.com/blogs/1137-eric-hobsbawm-s-introduction-to-the-2012-edition-of-marx-amp-engels-the-communist-manifesto>.

- Miladinović, I. (22 March 2015). Why didn't Marx and Engels like Serbs? *Večernje novosti*. Available at: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:539694-Zasto-Marks-i-Engels-nisu-voleli-Srbe> [In Serbian]
- Milošević, S. (2018). Is it true that Marx and Engels were racists and why isn't it true? *Peščanik*. Available at: <https://pescanik.net/da-li-je-tacno-da-su-marks-i-engels-bili-rasisti-i-zasto-nije/> [In Serbian]
- Milošević, Z. (2019). Marx and Engels on Slovenes. *Nacionalni interes*, 3/2019, 215-229. [In Serbian]
- Rosdolski, R. (2013). *Die Arbeiter und das Vaterland*. Der Funke. Available at: <https://doi.org/10.22182/ni.3632019.10>
<https://derfunke.at/theorie/nationale-frage/2229-die-arbeiter-und-das-vaterland#Rosdolsky>.
- Sperber, J. (2014). *Karl Marx: A Nineteenth-Century Life*. New York: Liveright Publishing.
- Subotić, A. (2017). Veni, vidi, Bolshe-vici: Marx, forgive them for not knowing what they are doing! *Stvar*, 9, 22-46. [In Serbian]
- Tomašević, R. (1998). Why Marx and Engels hated Serbs. *Srpsko nasleđe: istorijske sveske*. Available at: <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-l/1998/06/article-11.html>. [In Serbian]
- Trkulja, J. (2018). Manifesto of the Communist Party: Reception and criticism. *Sociološki pregled*, 52(2), 628-652. doi: 10.5937/socpreg52-18510.
- Voltaire, F. M. A. (1885). *Oeuvres complètes de Voltaire, tome 20: 1877-1885*. Paris: Garnier.
- Watson, G. (13 September 2012). Engels and Marx advocating extermination of "primitive nations". In: *Neue Rheinische Zeitung* (1849) [video]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=Uml7_SWBUK4

Aleksandar I. Matković

Institute of Economic Sciences
Belgrade (Serbia)

The Communist Manifesto and the Fatherland: on the Development of the National Question in young Marx

Summary

The 175th anniversary of the publication of the *Communist Manifesto* passed unnoticed recently. In order to contribute to the anniversary in the spirit of a scholarly discussion, this article begins a forgotten topic – Marx's consideration of nationalism and national struggles. Through the analysis of the *Manifesto* and Marx's and Engels' political articles, the author presents new elements of Marx's theory of the nation, which rested on the difference between progressive and regressive struggles: those that led to greater democratization of society through the inclusion of the proletariat and those that opposed it. The criticism of young Marx is presented at the end, along with the contribution he can make today.

Keywords: Communist Manifesto, Engels, fatherland, Marx, nation, national struggles